

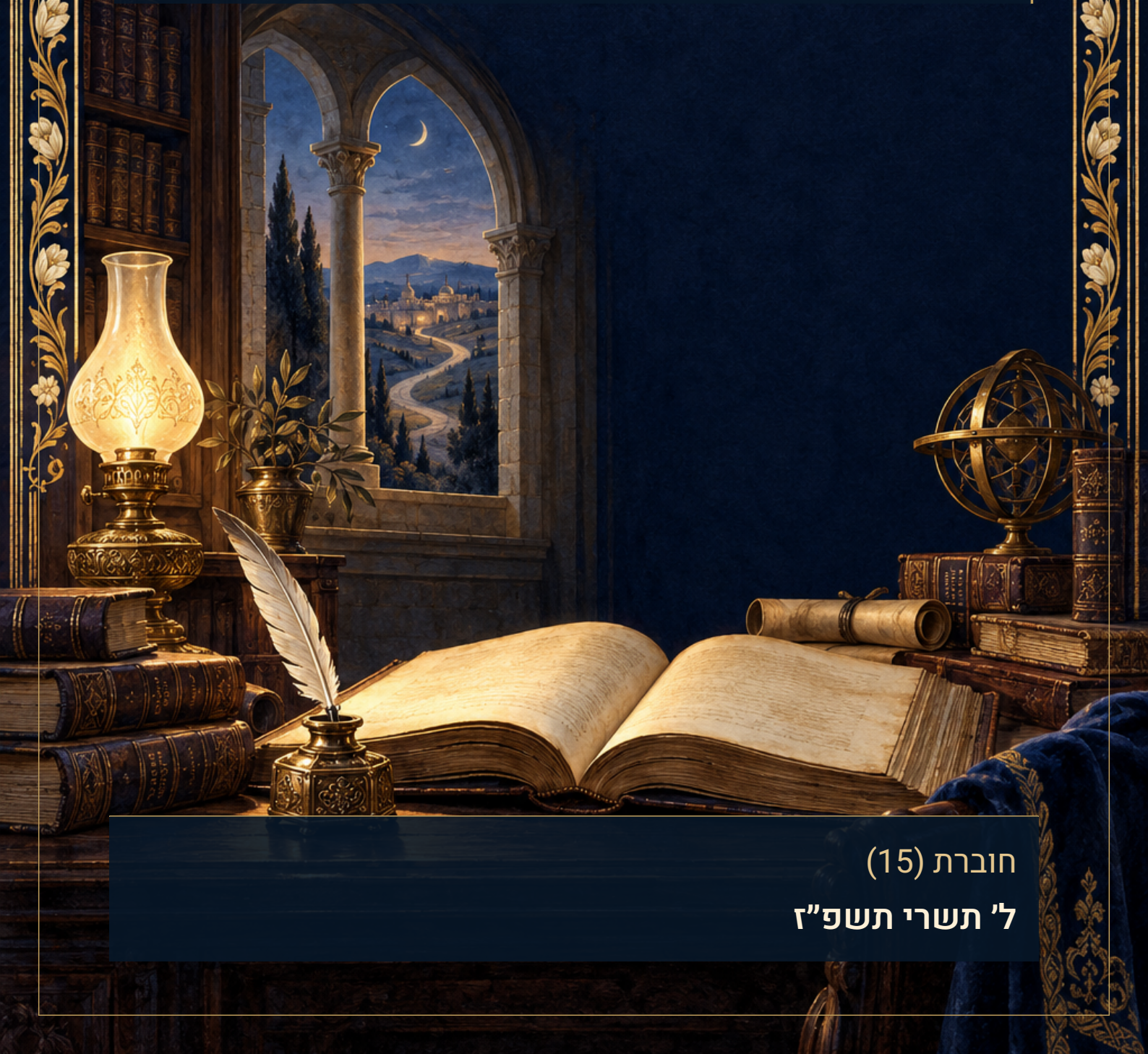
ב"ה

בית מדרש ישיבה AI

סדרה עיון בחומש יומי

תובל קיץ

שם, המשכיות ותיקון

חוברת (15)

ל' תשרי תשפ"ז

שם אחד, כמה דרכים להמשיך את קין

יבל, יובל, תובל קין. בתוך רשימת בני המשפחה מופיע שם שמחזיר אותנו לאדם שכבר הכרנו: קין, אבי השושלת. התורה מספרת על עבודתו באדמה ועל הריגת הבל אחיו. מה מכל אלה נשמע שוב בשמו של תובל קין? התורה מציגה את תובל קין כאומן מתכת: "לוטש כל חורש נחשת וברזל".¹ האם השם מנציח את אבי השושלת, או רומז להמשך דרכו? ומה הקשר בינו לבין המסורת במדרש שלפיה נהרג בצעירותו בידי אביו למך? המפרשים נותנים לזיקה לקין משמעויות שונות. הרד"ק מציע הנצחה, רש"י מדגיש את שכלול כלי ההרג, והנצי"ב מפנה לכלי עבודת האדמה. בקבלה ובחסידות נפגוש גם דיון בכוחו של היצר ובאפשרות תיקונו.

השאלה שתלווה אותנו: מה ממשיך מקין אל תובל קין — ומה אפשר לעשות בכוח שהתקבל? תחילה נברר מה מיוחד בשם, אחר כך מה מסופר על בעליו, ולבסוף מה לומדים ממנו על כוח ותכלית. מסורת מותו תיבחן לצד הפירושים האחרים לשירת למך.

החוברת נבנתה מתוך בירור והשוואת מקורות בסיוע כלי בינה מלאכותית ובעריכה אנושית.

מפת הקריאה

- 2 • א-ד: השם והזיקה לקין
- 4 • ה-ו: המיתה והמשך המשפחה
- 6 • ז-י: קבלה, חסידות ותיקון
- 9 • יא: סיכום והמשך העיון

א. האם השם כפול ויחיד?

המילה "כפול" עשויה לתאר שלושה דברים שונים. (1) שם בשתי תיבות: כאן תובל קין אינו יחיד. גם בן עמי, בן אוני, מלכי צדק, בעל חנן, צפנת פענח ופוטאי פרע כתובים בשתי תיבות. השמות אינם כולם מאותו סוג, אך די בהם כדי להראות שעצם הכתיבה בשתי מילים אינה תופעה בלעדית.²

1. בראשית ד, כב; על אחיו יבל ויובל ראו שם, כ-כא.

2. בראשית יט, לח; לה, יח; יד, יח; לו, לח; מא, מה. ערוך השולחן, יו"ד רעה, כד, דן בכתיבת צירופים בני שתי תיבות באותה שורה בספר תורה; אין זה דיון בשני שמות אישיים.

(2) שני שמות אישיים שהצטרפו לאותו אדם. הרד"ק אכן מציע הבנה כזאת בתובל קין. אבל גם אצל אותו מפרש יש מקבילה: הוא מציע שדמשק היה שמו הקודם של אליעזר, ושאברם קרא לו אליעזר; לעיתים השתמש בשם אחד ולעיתים בשניהם.³ לכן גם בהגדרה הזאת יש מקבילה פרשנית, ואין לקבוע שתובל קין יחיד.

(3) שם הכולל במכוון את שמו של אב קדמון, כדי לבטא זיקה אליו. זו האפשרות הקרובה ביותר לשאלתנו. כמה מפרשים אכן קושרים כך את תובל קין לקין. הוא בולט בעניין זה, אך לא הוכח שאין עוד מקרה כזה בתורה. ועוד דיוק: **שם בעל משמעות עדיין יכול להיות שם פרטי**. כשמפרש דורש את השם על מעשי אדם, הוא אינו מבטל את שמו. תובל קין הוא שמו של האדם במקרא; השאלה היא איזו משמעות המפרשים מוצאים בו.

ב. שם לזכר קין

הרד"ק מציע אפשרות: תחילה קראה האם לבנה תובל, וכשקין מת באותה תקופה היא הוסיפה את שמו לזכרו.⁴ לפי הצעה זו, השם מחבר בין שמו של הבן לבין זכר אבי השושלת. התורה אינה מספרת על שני שלבי הקריאה בשם; זהו ההסבר שהרד"ק מציע.

זהו פירוש של הנצחה. השם משמר זיכרון, בלי לקבוע שהבן נושא את אשמת האב הקדמון או חוזר על מעשיו. כך נפתח הבדל בין שיטות: אפשר להמשיך אדם בזיכרון שמו, ואפשר להמשיך אותו בדרך פעולתו. רש"י והמדרש מדגישים את הדרך השנייה.

בסעיף ה נפגוש גם את גרסת הרד"ק לסיפור הצייד של למך. נבחין בינה לבין המסורת שבה תובל קין עצמו נוכח בהריגת קין.

ג. שכלול מעשה ההרג

רש"י מפרש: **"תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים"**.⁵ לשון התיבול מסבירה תוספת ושכלול: תובל קין העניק לדרך ההרג אמצעים משוכללים.

³ רד"ק, בראשית טו, ב. זו אפשרות בפירוש, לצד ההסבר ש"דמשק" הוא "דמשק", ציון מוצאו של אליעזר.

⁴ רד"ק, בראשית ד, כב. ההצעה פותחת בלשון "אפשר". בהמשך הפירוש הוא מבחין בין שכלול מלאכת המתכת לבין המצאתה, ומעלה אפשרות שהיו לעדה ולצלה בנים נוספים שלא נמנו.

⁵ רש"י, בראשית ד, כב, ד"ה תובל קין. והשוו בראשית רבה כג, ג, הדורש את תיבול עבירת קין. "תיבל" כאן היא דרשת השם; אין זו הוכחה לשוניית לשורשו ההיסטורי.

בראשית רבה מדבר על תיבול עבירתו של קין. קין כבר רצח את הבל; אצל תובל קין מתפתחת מלאכת הכלים המשמשים להריגה. החידוש הוא אפוא הרחבת היכולת, ולא תחילתו של הרצח בעולם.

הביטוי "אומנותו של קין" אינו מלמד שקין הראשון היה נפח. ההקשר ברש"י הוא כלי זיין לרוצחים. גם אין הכרח ללמוד ממנו שתובל קין עצמו רצח אדם. יש הבדל בין מעשה רצח לבין יצירת כלי המאפשר אותו.

לפי דרך זו, משמעות השם קשורה לשימוש בכישרון. תובל קין אינו מתחיל את הרצח בעולם; הוא מפתח כלים שבאמצעותם אפשר להרוג. עיקר ההשוואה לקין הוא בתכלית המלאכה, ולא בזהות המקצוע או בהכרח במעשה רצח אישי.

ד. הכלים לעבודת האדמה

הנצי"ב, בפירוש העמק דבר, מציע מוקד אחר: תובל קין ממשיך את עסק קין בעבודת האדמה. כלי הנחושת והברזל מאפשרים חרישה וקצירה.⁶ כאן קין נזכר כעובד אדמה, ולא רק כרוצח.

אצל הנצי"ב, אותם חומרי גלם קשורים למלאכה המסייעת לקיום האדם. קין העובד באדמה עומד ברקע, ותובל קין ממשיך את מלאכתו באמצעות כלים. שתי הקריאות קושרות את הבן לקין, אך מדגישות תכליות שונות: האחת כלי הרג, והאחרת כלי עבודה. קריאתו זו לצד זו מרחיבה את הבנת השם.

ה. מי הוא "הילד" בשירת למך?

עד כאן שאלנו איזו דרך של קין נמשכת בשם ובמלאכה. כעת נעבור לסופו של תובל קין. בשירת למך נאמר: "כי איש הרגתי לפצע וילד לחבורתי". לפסוק הזה יש קריאות שונות; לא כולן מספרות על הריגת הבן.

תובל קין — במסורת התנחומא ורש"י. רש"י מביא סיפור שבו למך סומא, ותובל קין מוליך אותו. הבן מבחין בקין וחושב שהוא חיה; למך יורה בחץ

⁶ העמק דבר, בראשית ד, כב. המשך הפירוש קושר את החלק הטוב שבקין לבניין העולם באמצעות האישה; יש לקרוא את פירוש השם יחד עם הדיון בנעמה.

והורג את קין. כשהוא מגלה את הטעות, הוא מכה כף אל כף ובנו נפגע ונהרג.⁷

בתנחומא הילד מכונה תינוק, ובהמשך מזוהה כתובל קין, בנם של למך וצלה.⁸ כאן יש יסוד למסורת על מיתה בצעירותו, אך אין מספר שנות חיים.

הבל — בפירוש בראשית רבה. לצד הסיפור הזה רש"י מביא פירוש שלפיו למך לא הרג כלל. ה"ילד" הוא הבל, שהיה איש בקומה וילד בשנים; למך אומר שלא הוא הרג את הבל ושאין לתלות בו את אותו חטא.⁹

ילד אלמוני — בגרסת הרד"ק. הרד"ק מביא גם סיפור ציד ובו ילד ששמו אינו נזכר, הנהרג בחבטה בקרקע. זהות הילד ודרך הריגתו שונות מן המסורת הראשונה.

לכן מסורת מותו של תובל קין בצעירותו שייכת לתנחומא ולפירוש הראשון ברש"י. היא אינה קביעה משותפת לכל פירושי שירת למך.

ו. סוף הרשימה ונעמה

רשימת קין בבראשית ד הולכת מקין אל חנוך, עירד, מחויאל, מתושאל ולמך, ומסתיימת בילדי למך: יבל, יובל, תובל קין ונעמה. אם קין הוא הראשון, ילדי למך הם הדור השביעי; אם מונים מאדם, הם הדור השמיני.

תובל קין שייך אפוא לדור האחרון המפורט ברשימה הזאת. הוא אינו היחיד באותו דור. וגם סיום רשימה מקראית אינו מוכיח שלאנשים המנויים בה לא היו צאצאים נוספים.

בתנחומא מסופר גם על בליעת ארבע משפחות. בית למך אינו נמנה ביניהן, ואין שם סיפור על מות יבל ויובל. הסיפור אינו מפרט מה אירע לכל מי שנותר מחוץ לתיאור. לכן אין בו בסיס לקבוע שכל הענף הזכרי נכחד במות תובל קין.

לצד השאלה מי נזכר בסוף הרשימה, יש שאלה מי עשוי להמשיך את המשפחה. כאן נכנסת לתמונה נעמה. לפי הפירוש שמביא רש"י, היא אשת

7. רש"י, בראשית ד, כג, ד"ה שמען קולי. מספר שנות חייו של תובל קין אינו נמסר. החץ הורג את קין; מות הבן מתואר בעקבות תנועת כפיו של למך.

8. תנחומא, בראשית יא. באותו קטע מתוארת בליעת ארבע משפחות: חנוך, עירד, מחויאל ומתושאל. אין בו קביעה שיבל ויובל נהרגו באירוע.

9. רש"י, בראשית ד, כד, בפירוש המובא בשם בראשית רבה כג, ד. זו חלופה לפירוש שירת למך, ולא פרט נוסף בסיפור ההריגות.

נח; הרמב"ן מסביר שלפי זיהוי זה נשאר לקין זכר בעולם.¹⁰ המשך המשפחה מתקיים אז גם לאחר המבול, דרך האחות.

במקורות יש גם זיהויים אחרים של נעמה, ובהם התיאורים הקבליים על אם השדים. אלו מסורות שונות. ההמשך לזרע קין דרך אשת נח תלוי בזיהוי נעמה כאותה אישה.

ז. השם בקבלה

עד כאן קראנו פירושים לשמו של אדם ולסיפורים על משפחתו. במקורות הבאים השם מופיע גם בדיון על רוחות ועל כוחות הנפש. בכל קטע נבחין בין הסבר לאירוע בחיי בן למך לבין דרשה המשלבת את שמו בעניין רוחני.

הזוהר: השם בתוך עולם הרוחות

הזוהר בפרשת אחרי מות קושר את השם תובל קין לרוח שבצד קין ולהוצאת כלי הריגה לעולם.¹¹ ההקשר עוסק גם ברוחות — ישויות שאינן בני אדם — ולא רק ברשימת בני למך.

בספר נשמת חיים נקרא הקטע כתיאור רוח זכר שנולדה מרוח קין ונקראה תובל קין. כך הופעת השם במישור הרוחני מובחנת מן האדם הנזכר במקרא. מן הקטע הזה אין ללמוד על גילו של בן למך או על סיבת מותו, ואף לא שכל נשמת קין התגלגלה בו.

תיקוני זוהר: היצר בבית המדרש

בתיקוני זוהר תובל קין נדרש על היצר הרע, וההתמודדות עמו נקשרת למשיכתו לבית המדרש. גם דימוי הקשיות כאבן וכברזל מופיע בהקשר העיסוק בתורה.¹²

הברזל כאן משמש גם לתיאור היצר. קשיותו ממחישה כוח שקשה לשנות את דרכו; הדרשה מפנה את ההתמודדות אל התורה.

¹⁰ רש"י ורמב"ן, בראשית ד, כב. הרמב"ן נוקט לשון מותנית, "ואם כן", ומביא גם מסורות אחרות על נעמה. זיהויה כאשת נח מובא בבראשית רבה כג, ג בשם רבי אבא בר כהנא.

¹¹ זוהר ח"ג, אחרי מות, עו ע"ב. יש לקרוא את הקטע בתוך הדיון בפרישת אדם מאשתו וברוחות הנולדות בתקופה זו, ולא כקטע ביוגרפי מבודד. והשוו את קריאת הקטע כרוח זכר בספר נשמת חיים, בקטע המובא על בראשית ד, כב.

¹² תיקוני זוהר, קיט ע"א, בנוסח השלם. המקור מפרש את פסוקי למך במישור פנימי; אין להעביר כל פעולה בדרשה אל הביוגרפיה של בן למך.

בסוגיית קידושין נאמר שהקב"ה ברא ליצר הרע "תורה תבלין", ושגם יצר קשה כברזל "מתפוצץ" בבית המדרש. אותה סוגיה מביאה גם פסוק שנאמר לקין.¹³

עיון שלנו: אפשר לשמוע כאן הד לשוני. אצל רש"י תובל קין "תיבל" את כוחו של קין לרעה, ובגמרא התורה היא "תבלין" להתמודדות עם היצר. החיבור הלשוני הוא הצעת החוברת, ולא פירוש קדום לכפל השם.

ח. כוח קשה ובירורו בחסידות

כיצד אפשר להפנות כוח קשה לקדושה? בתורת חיים לאדמו"ר האמצעי, במאמר "ותלד עדה את יבל", תובל קין מתבאר בתוך דיון בכוחות הנפש ובשורשם הרוחני. המאמר מתאר הופעה של כוח בכלי רציחה, ובהמשך את הפיכתו לקדושה באמצעות תשובה ומעשים טובים.¹⁴

להבנת המהלך נבהיר את המושגים לפי סדרם: מן השורש אל ההופעה, ומן ההופעה אל הבירור. אלו הסברים קצרים לצורך הקריאה.

גבורה בקדושה. כוח של תוקף, גבול ומשמעת. תוקף יכול לשמש התמדה, אחריות ועמידה על גבול נכון. עצם הגבורה אינה רוע.

פסולת הגבורות. הופעה פגומה של הכוח בירידתו. המאמר מבחין בין הגבורות העליונות לבין פסולתן, היורדת לגבורות קשות ומופיעה בכלי רציחה. זו הבחינה הנקשרת בו לתובל קין.

הנפש הבהמית וקליפת נוגה. הדיון נוגע כאן לכוחות ולדחפים הטבעיים שבאדם. המאמר מדבר על הנפש הבהמית ששורשה בקליפת נוגה: מדרגה שיש בה עירוב טוב ורע. משום כך נידונה האפשרות לברר את הכוח ולהפנותו לקדושה.

בירור. העבודה שבה משתנה כיוונו של הכוח, באמצעות תשובה ומעשים טובים. ההבחנה היא בין שורש הכוח לבין הופעתו ההרסנית, ובין הופעה זו לבין האפשרות לתקנה.

¹³. קידושין ל ע"ב, בברייתות על היצר והתורה. ההשוואה בין "תיבל" ברש"י לבין "תורה תבלין" היא הצעת עיון של החוברת; הגמרא אינה דורשת שם את תובל קין.

¹⁴. תורת חיים, בראשית, "ותלד עדה את יבל", סוף סעיף נ. במהדורת קה"ת, הוצאה ששית, תשנ"ג, מו, טור ב. הסעיף כולל גם דרשה על נעמה ונח כחלק ממפת הבירור.

המחשה שלנו: אדם עקשן עלול להמשיך ריב מפני שאינו מוכן לשמוע. אותו תוקף יכול לשמש עמידה בהבטחה והתמדה בלימוד גם כשקשה. הדוגמה ממחישה שינוי בתכלית הכוח; היא אינה משל המצוטט מן המאמר. תורת חיים מבאר בחינה רוחנית ואת תיקונה. הוא אינו מספר שתובל קין עצמו חזר בתשובה לפני מותו. ההוראה לעבודת האדם נלמדת מן הביאור, בלי להוסיף אירוע לחיי הדמות.

ט. מלאכה, מיתה וביעור הרע

לאחר הדיון בתיקון כוח רוחני, נחזור לסיפורי המיתה. שתי הדרשות הבאות שונות כבר בזהות ההרוג: בית יעקב עוסק בתובל קין, ובאר מים חיים בקין.

בית יעקב: הריגת תובל קין

בית יעקב מאיזביצא קורא את מלאכת כלי הנשק כמגלה, במבט לאחור, את שורש הרציחה של קין. זהו "בירור למפרע": מה שהתפתח אצל הצאצא מגלה דבר על הדרך שקדמה לו. חרטת למך מתפרשת כתשובה, והריגת תובל קין כביעור הרע שיצא ממנו.¹⁵

זו דרשה על משמעות המעשה וכוונתו. היא שונה מתיאור הריגת הבן כתאונה, ואינה מסבירה מדוע היה צעיר או מדוע היו בשמו שתי מילים. נלמד אותה לצד סיפור רש"י, כשכל מקור מעניק למעשה למך משמעות משלו.

באר מים חיים: מיתת קין

כאן נושא המיתה מתחלף: ההמתקה נוגעת לקין. באר מים חיים דורש שתובל קין בא "להמתיק ולתבל מיתת קין".¹⁶ כלי המלאכה מאפשרים מיתה באמצעות כלי במקום "מיתה מנוולת" בפגיעת יד — כלומר מיתה מבזה. התיבול מתפרש כהמתקה מסוימת של העונש.

בית יעקב קושר את המלאכה להריגת תובל קין ולביעור הרע. באר מים חיים קושר את השם למיתת קין. שתי הדרשות מעשירות את העיון בשם ובמיתה, אך אינן מסבירות את גילו של תובל קין.

¹⁵. בית יעקב, בראשית ע, ג. הפסקה מפרשת את הריגת תובל קין כמעשה מכוון של ביעור הרע; זו דרשה עצמאית, ולא רק הסבר פסיכולוגי לתאונה.

¹⁶. באר מים חיים, בראשית ד, כב. לפי הדרשה, כלי האומנות מאפשרים לקין מיתה באמצעות כלי במקום מיתה מנוולת בפגיעת יד. נושא הביאור הוא קין, ולא מיתת בנו של למך.

י. ריש לקיש ותיקון הכוח

בגלגולי נשמות, החיבור המיוחד לרמ"ע מפאנו, נאמר על תובל קין: **"רבי שמעון בן לקיש תיקונו"**.¹⁷ כאן התיקון נקשר לדמות מסוימת: ריש לקיש.

בבבא מציעא מסופר על מעברו של ריש לקיש אל חיי התורה, ובהמשך נידונה ידיעתו במלאכת הנשק. הקריאה "חילך לאורייתא" מפנה את כוחו ללימוד התורה.¹⁸ הגמרא עצמה אינה מזכירה את תובל קין; הקישור אליו מובא בגלגולי נשמות.

המילה "תיקון" מציינת כאן עניין שונה מן הבירור שלמדנו בתורת חיים. שם מדובר בכוח רוחני ובאפשרות לשנות את כיוונו; כאן בזיקת תיקון בין שתי דמויות. יש קרבה בנושא, אך כל מקור מבאר אותה בדרכו, בלי לפרט בקטע זה את כל מנגנון הגלגול.

יא. מה למדנו מן השם?

התחלנו משתי מילים, והגענו לכמה שאלות: איך זוכרים אדם, איך ממשיכים מלאכה ולאן מפנים כוח. הטבלה מרכזת את תרומת המקורות לשאלות האלה, בלי להעמיד את כולם על פירוש אחד.

המקור	מה הוא מוסיף לשאלה?
רד"ק	אפשרות של הוספת שם קין לזכרו.
רש"י ובראשית רבה	שכלול כלי ההרג.
הנצי"ב	המשך עבודת האדמה באמצעות כלים.
הזוהר	הופעת השם בהקשר של עולם הרוחות.
תיקוני זוהר	דרשה על היצר וההתמודדות בתורה.
תורת חיים	בירור הכוח בתשובה ובמעשים טובים.
בית יעקב	הריגת תובל קין כביטוי לביעור הרע.
באר מים חיים	דרשת השם בקשר להמתקת מיתת קין.
גלגולי נשמות	מסורת תיקונו של תובל קין בריש לקיש.

¹⁷. גלגולי נשמות, אות ת, ב. הספר עצמו קושר את התיקון לסוגיית כלי הנשק ולידיעת ריש לקיש במלאכה. אין לצטט את המשפט כציטוט ישיר מהאר"י בלי מקור מדויק בכתביו.

¹⁸. בבא מציעא פד ע"א. תובל קין אינו נזכר בגמרא; זיקתו לריש לקיש היא פירושו של גלגולי נשמות לסוגיה.

התשובה לארבע השאלות

האם זה השם הכפול היחיד? לא במובן של שתי תיבות. גם לשני שמות מצטברים יש מקבילה פרשנית ברד"ק: דמשק אליעזר. ייחוד מוחלט של צירוף שם האב הקדמון לא הוכח.

האם השם מבוסס על קין? כן, לפי כמה מפרשים. הזיקה מתפרשת כהנצחה, המשך מלאכה, שכלול ההרג או בחינה רוחנית.

האם מת צעיר ואיתו הסתיימה השושלת? המיתה בצעירות שייכת למסורת מסוימת; אין גיל מספרי. אין הוכחה שכל הענף הסתיים במותו. לפי זיהוי נעמה כאשת נח, נשמר המשך לזרע קין.

האם יש ביאור בחסידות ובקבלה? יש ביאורים ביצר, בביעור הרע ובתיקון הכוח. בית יעקב קושר מלאכה להריגת תובל קין; באר מים חיים קושר את השם למיתת קין. לא נמצא במקורות הנידונים הסבר שדווקא שתי תיבות השם חייבו מיתה בצעירות.

עיון שלנו: נחזור לשאלת הפתיחה: מה ממשיך מקין אל תובל קין, ומה אפשר לעשות בכוח שהתקבל? מן הפירושים אנו לומדים להבחין בין זיכרון, יכולת ותכלית. הביאור החסידי מוסיף את האפשרות לשנות את כיוון הכוח. כך השם נעשה פתח לשאלה שכל לומד יכול לשאול: מה קיבלתי, ולשם מה אני משתמש בו? זו הצעת חיבור בין חלקי העיון, תוך שמירת ההבדלים בין המקורות.

לעיון במקורות

שישה מוקדים ללימוד בפנים, המעמיקים את ההבדלים שבמהלך:

בראשית רבה כג, ג-ד	באר מים חיים, בראשית ד, כב
כיצד נדרשת מלאכת תובל קין, וכיצד מתפרשת שירת למך בדרך שאינה סיפור הריגות?	התיכול כהמתקת מיתת קין: מה משתנה מן הדרשה על שכלול העבירה?
תיקוני זוהר קיט ע"א	תורת חיים, "ותלד עדה את יבל", סוף סעיף ג
המעבר מפסוקי למך למאבק היצר, לקשיות הלב ולעיסוק בתורה.	ההבחנה בין שורש הגבורות, פסולתן ובירורן; מקומה של נעמה בסיום המאמר.
רד"ק, בראשית ד, כב-כג; טו, ב	בית יעקב, בראשית ע, ג
לשון האפשרות בהנצחת קין, הילד האלמוני, והמקבילה של דמשק אליעזר.	הבירור למפרע, תשובת למך ומשמעות הריגת תובל קין בדרשה זו.